

A hároméves (2008–2011) (72927 jelzetű) OTKA *Asszír birodalmi expanzió* című kutatómunka alábbi összefoglalója a tervezett monográfia főbb fejezeteinek témaköréhez kapcsolódó kutatásainkat, eddigi eredményeinket és a kézirat szerkezetét, valamint várható fogadtatását kísérli meg bemutatni. A három év során, az egy-egy kutatási periódusra tervezett és abszolvált tevékenységünkről az éves beszámolóban tettünk bővebb jelentést, ezért itt az eredményeink, az alkalmazott kutatási módszereink és az elemzett forrásaink, valamint a vizsgált témakörök, és hozzájuk kapcsolódó kérdések bemutatására kívánunk hangsúlyt fektetni.

KATONAI EXPANZIÓ FEJEZETE

A monográfia „kiindulópontját”, az expanzió lényegét képező hadsereggel és hadjáratokkal kapcsolatos alapfejezet bázisát e témához kötődő valamennyi írott és képi forrás együttes értelmezése képezi. Az újasszír kori kutatásokban ehhez hasonló kutatás eddig nem történt, ezért az itt bemutatott értelmezés és összefoglalás a nemzetközi kutatásokban is meghatározó jelentőségű lehet. E fejezet tartalmazza a képi források alapján, döntően öt újasszír uralkodó korára keltezett palotadomborműveken és falfestményeken szereplő asszír katonaság, fegyvernemek vagy például az ostromtechnikák osztályozását, lényegében első összehasonlító elemzését. (Az összefoglaló táblaképeken szereplő rajzok a témavezető munkái.) Mindezt kiegészítendő, sikerült az írott források alapján azonosítani az asszír hadseregben alkalmazott fegyvernemeket, a hadászatban alkalmazott ókori (akkád) terminusokat, továbbá az asszír hadsereg szerkezetét, működését (sorozás, mustra, hadkiegészítés, hadsereg ellátása stb.).¹

A kutatás ezen a ponton kétfelé vált.

(1) Az egyik irány az asszír birodalmi expanzió alapját képező asszír katonai expanzió önálló, monografikus feldolgozása. Ez a projekt egy három kötetesre tervezett asszír hadtörténeti monográfia. Ennek a vállalkozásnak az első kötete, egy angol nyelvű, már nyelvileg is lektorált nagymonográfia: ***The Assyrian Army: I. The Structure of the Neo-Assyrian Army as Reconstructed from the Assyrian Palace Reliefs and Cuneiform Sources*** (1.200.000 leütés, 300 oldal, 70 képtábla, 17 önálló táblázat, stb.) már kiadónál van és megjelenése 2011 második felében várható. Ezt tartom a pályázat legfontosabb közvetlen eredményének.

¹ Dezső Tamásnak e témakörben készült újabb munkái:

- „Asszír katonai hírszerzés”: Horváth László – Laczkó Krisztina – Mayer Gyula – Takács László (szerk.), *ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére*, Budapest: Typotex Kiadó, 2004, 321–350.
- „A Reconstruction of the Army of Sargon II (721–705 BC) Based on the Nimrud Horse Lists”: *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006) 93–140.
- „Az asszír lovasság története”: *Ókor* 5/3–4 (2006) 62–70.
- „The Reconstruction of the Neo-Assyrian Army: As Depicted on the Assyrian Palace Reliefs, 745–612 BC”: *Acta Archaeologica Acad. Scient. Hung.* 57 (2006) 87–130.
- „Neo-Assyrian Military Intelligence“ (konferencia előadás, 2006 Münster, 2006. 07. 19. 52th Rencontre: Assyriologique “Krieg und Frieden im Alten Vorderasien”) – megjelenés alatt
- „Hosszú az út a győzelemig. Az asszír hadsereg alakulatainak útja a helyőrségektől a csatáig” (konferencia előadás, 2010) – megjelenés alatt.

(2) A másik irány fő célkitűzése egy újabb monográfia (*Asszír birodalmi expanzió*), melynek katonai expanziós fejezetében szeretnénk megjeleníteni a fent említett nagymonográfia tanulságait, és egy fejezetnyi terjedelemben az asszír birodalmi expanzió katonai aspektusait is összefoglaljuk. E második monográfia ezen fejezete is elkészült 50 oldal terjedelemben.

E kutatások során 204 rajz készült a publikált dombormű- és falfestményábrázolások alapján, melyek 6 témakör szerint osztályozva táblaképeken fognak szerepelni a monográfiában. A mintegy 1000 írott és 800 képi forrás vizsgálata alapján pedig 16 összesítő táblázat készült (fegyvernemek, katonasággal kapcsolatos fogalmak, katonai tevékenységet végző személyek stb). A fejezet ezen kívül egy politikatörténeti bevezetőt tartalmaz, valamint az eseménytörténeti összefoglalását nyújtja az újasszír katonai hadjáratoknak, a birodalom terjeszkedésének. Az áttekintés lényegét segítik az égtájak, vonulási irányok, uralkodói események szerint rendszerezett összefoglaló táblázatok.

DOKUMENTÁCIÓ (alkalmazott források, segédanyagok): térképek, földrajzi összefoglalások; közéleti és múzeumi fényképek; forrásfeldolgozások, összegző táblázatok

Mivel a történeti földrajzzal kapcsolatos kutatások e témakörben nem kaptak korábban megfelelő figyelmet, a kutatásainkat kibővítettük topográfiai vizsgálatokkal, földrajzi nevek gyűjtésével, továbbá a korabeli forrásokban szereplő „tájleírások” és itineráriumok összegyűjtésével. Mindennek eredményeként a témakörhöz kapcsolódó térképeket készítettünk,² melyek a korabeli szövegcorpusban szereplő földrajzi- és helyneveket, illetve a régészetileg azonosított lelőhelyeket egyaránt tartalmazzák. Mindez az Asszír Birodalom közigazgatási rendszerét képező tartományok központjainak bemutatását és határvidékének meghatározását jelentheti. Ezen kívül e munka az asszír hadjáratok útvonalának rekonstrukcióját és városalapításait tartalmazza. Ennek megfelelően a kutatásunk katonai és közigazgatási szempontból próbál teljes képet adni az Asszír Birodalomról.³ Mindezt kiegészítendő, a királyfeliratokban, levelekben és adminisztratív szövegekben, illetve II. Sarrukín VIII. hadjáratát bemutató ún. istenlevélben szereplő tájleírásokat, városalapításokat gyűjtöttük össze. (Az utóbbi felirat kommentárokkal készült fordítása, mely Niederreiter Zoltán munkája, rövidesen nyomtatott formában fog megjelenni.) E témakörben végzett kutatásainkat a monográfiában nemcsak térképekkel és forrásidézetekkel, hanem fényképes dokumentációval kiegészítve kívánjuk megjelentetni, mely anyag a résztvevő kutatóknak a Közel-Keleten, az „Asszír Birodalom térségében” készült fényképeit tartalmazza (Dezső Tamás: Izrael, Szíria; Niederreiter Zoltán: Irán, Libanon, Szíria, Törökország; Vér Ádám: Törökország). Ezeket az utakat a résztvevő

² A projekt alkalmazásában Agárdi Norbert hivatásos kartográfus készíti a térképeket, melyek nélkülözhetetlenek a kutatásainkhoz, és egyúttal a monográfiában kívánjuk megjelentetni őket. Agárdi Norbert a több tucat térkép elkészítését egy szerződés keretében vállalta, amely szerződéshez az OTKA vezetése hozzájárult.

³ Az eddigi rekonstrukció kísérletekhez legutóbb lásd Parpola, Simo –Porter, Michael eds., *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*, Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001 és Radner, Karen, „Provinz, C. Assyrien”: *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 11/1–2, 2006, 42–68.

kutatók saját költségükből fedezték. A monográfiában ezeken kívül az európai múzeumokban készült professzionális fényképeink fognak szerepelni, amelyek publikálási jogdíját sikerült az adott gyűjteményekkel rendezni. Az alábbi gyűjteményekben található reliefek és szobrászati alkotások, valamint kistárgyak általunk készített fényképeit tervezzük a kötetben megjelentetni: British Museum (Dezső Tamás, Niederreiter Zoltán), Louvre és Vorderasiatisches Museum (Niederreiter Zoltán). Az asszír expanzióhoz szorosan kötődő közel-keleti emlékhelyeket, „természeti tájakat”, asszír szikladomborműveket, illetve az ókori természetábrázolásokat, valamint a hadseregre és hadjáratra utaló írott és képi forrásokat együttesen bemutató munka a részletes tematikus térképekkel kiegészítve a választott témakör számos szempontból új bemutatását jelenti, mely az expanzió témakörét tágabban érintő történelmi és történelmi földrajzzal kapcsolatos kutatások meghatározó munkája is lehet.

GAZDASÁGI, KERESKEDELMI ÉS POLITIKAI EXPANZIÓ a birodalom keleti térségében

Az Asszír Birodalomnak a kutatásokban talán legkevésbé azonosított földrajzi területe a keleti térség, a Zagrosz hegyvidéke. A készülő monográfia a kutatásokban részben elhanyagolt, és sokszor (a források természetéből adódóan) problematikus vidéket kísérli bemutatni. Míg az asszír magterületről nyugatra folytatott asszír hódítások földrajzi vonatkozásait is részletesen feldolgozta a szakirodalom,⁴ az Asszír Birodalom keleti irányba folytatott expanziójának szisztematikus áttekintése még nem készült el. Az Asszír Birodalom keleti terjeszkedésének, a birodalom kiépülésének és működésének vizsgálatát tartalmazza egy-egy fejezet az expanzió három választott aspektusának (gazdaság, kereskedelem, politikai) figyelembevételével. Az itt alkalmazott módszer lényegét e témák értelmezésekor a modern történelmi módszerek alkalmazása, és egyúttal az ókori kutatások során használt forráskritikai vizsgálatok jelentik. A kulcsfogalmak, kérdések és vizsgálati aspektusok közül az akkulturáció, a homogenitás (hiányának) problematikája, a természeti tényezők figyelembevétele, továbbá a méd ethnogenezis kérdése szerepel. E módszertani megközelítés mellett a vizsgálatok az újasszír keleti expanziót érintő forrásokat veszik figyelembe. A forrásgyűjtést és adatbázis felállítását a hároméves kutatás során Vér Ádám (a projekt második felében teljes alkalmazásban résztvevő kutató) készítette el. Mindennek legfőbb eredménye tehát a birodalom működésének „új irányból” történő bemutatása, mely lényegében egy összegzés, amely a kortárs, valamint későbbi korszakokkal, a

⁴ A nyugati hadjáratokban érintett újasszír-kori észak-mezopotámiai és szíria-palesztínai térség történelmi földrajzának áttekintésére számos újabb monográfia is rendelkezésünkre áll: Kessler, Karlheinz, *Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jahrtausens v. Chr.*, (Beihefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients 26), Wiesbaden: Ludwig Riechert, 1980, és Lamprichs, Roland, *Die Westexpansion des neuassyrischen Reiches. Eine Strukturanalyse*, (Alter Orient und Altes Testament 239), Kevelaer – Neukirchen-Vluyn: Butzon & Becker – Neukirchener Verlag, 1995, valamint Yamada, Shigeo, *The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B.C.) Relating to His Campaigns to the West*, (Culture and History of the Ancient Near East 3), Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000 és Bagg, Ariel M., *Die Orts- und Gewässernamen der neuassyrischen Zeit. Teil I: Die Levante*, (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VII/1.), Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2007.

Zagrosz térségét is magába foglaló méd és óperzsa kultúrával, történelemmel foglalkozók számára is alapszöveg lehet. A monográfia ezen fejezeteinek alapja egy doktori munka kézírata, mely a hároméves kutatómunka során jött létre a közösen végzett műhelymunka és Vér Ádám önálló doktori kutatásai során.⁵

AZ ASSZÍR PALOTA EGY TISZTVISELŐJÉNEK KIADATLAN MAGÁNARCHÍVUMA

Az asszír expanzió egyes aspektusait vizsgáló kutatásaink során az előzetes terveinknek megfelelően ragaszkodtunk a főbb témák kidolgozásához, egyes pontokon azonban indokoltá vált bizonyos témák, forráscsoportok bővebb értelmezése. Mindez egy-egy kisebb történelmi, történelmi földrajzi kérdés vagy eseménytörténettel, forrással kapcsolatos kérdéskör bővebb vizsgálatát jelentette. Ilyen változás a fent bemutatott „keleti térség és expanzió” témaköre is, mely már eddig is számos előadás és publikáció alapjául szolgált. Ehhez hasonlóan indokolt volt az előzetes terveken módosítani a provinciák közigazgatását, magánarchívumait és a „helyi” tisztviselők tevékenységét bemutató kutatásaink esetében is, hiszen 2010. decembere óta a projektben résztvevő egyik kutató, Niederreiter Zoltán⁶ egy kiadatlan újasszír magánarchívum agyagtábláin dolgozik Prof. Dr. Francis Joannès (Sorbonne, Paris 1) vezetése mellett. A Musées royaux d'Art et d'Histoire gyűjteményében található 35 kiadatlan agyagtábla feldolgozására a két kutatónak Prof. Dr. Eric Gubel, Curator and Senior Keeper of the ancient Near Eastern collection vezetője adott engedélyt. A táblák előzetes vizsgálatára 2011. januárjában nyílt Niederreiter Zoltánnak lehetősége, amikor az OTKA egyhónapos

⁵ Vér Ádámnak a témakörben bemutatott előadásai és megjelent tanulmányai:

- „Média és az Újasszír Birodalom keleti expanziója”: *Ókor* 5/3–4 (2006) 78–83.
- „Asszír propaganda Nyugat-Iránban: III. Tukulti-apil-Esarra és II. Sarrukín iráni sztéléinek kontextusa”, előadás a VIII. Országos Ókortudományi Konferencián (Szeged, 2008. május 24.), 2008.
- „Parszua, vitatott toponíma az újasszír-kori Zagrosz-hegység történelmi földrajzában”, *KÚT* VII/3, 28–47, 2008.
- „Lókereskedelem Asszírriában”, előadás a IX. Magyar Ókortudományi Konferencián (Pécs, 2010. május 22.)
- „*Kārumok* az Újasszír Birodalom határain – a Zagrosz felől nézve”, előadás a Vargyas Péter-emlékkonferencián (Pécs, 2010. október 1.)

Vér Ádám *Az Újasszír Birodalom keleti expanziója* című disszertációját 2011. júniusában nyújtja be nyilvános védésre.

⁶ Niederreiter Zoltánnak az asszír expanzió, konkrétan a királyi hatalom, uralkodói ideológia és az asszír tisztviselők témáit tárgyaló kutatásai az alábbi előadások során hangoztak el, vagy tanulmány formájában jelentek meg:

- „L'offrande pure de Nergal-ēreš pour Aššur et Adad en 775 (L'interprétation d'une inscription votive (Ass 10274) provenant de la ville Aššur” címmel tartott előadást a LVe Rencontre Assyriologique Internationale (Paris, 2009)
- „Egy asszír kormányzó Assur és Adad istennek elvégzett »szent felajánlása«”, előadás a Pécsi Tudományegyetem Grastyán Ede Szakkollégiuma VII. Országos és I. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferenciáján (Pécs, 2009. március)
- „La «sainte offrande» de Nergal-ēreš à Aššur et Adad en 775. Une interprétation de l'inscription votive de la masse d'armes Ass 10274 (VA 5929)”: *Revue d'Assyriologie* 103 (2009) (megjelenés alatt)
- „Analysis of Neo-Assyrian and Neo-Babylonian Symbols of Power and Royal Representations” címmel tartott előadás Warburg Institute, Director's Work in Progress Seminar (London, 2010)
- „Újasszír és újbabiloni királyábrázolások”, előadás a 100 éves az ókori Kelet kutatása az ELTE BTK-n című konferencián (Budapest, 2010. október).
- „A skorpió szerepe a Szargonida-kori udvari világban. Egy pecsétlő (BM 2002-5-15,1) ábrázolásának értelmezése”: *Ókor* IX./4 (2010) 3–9.

kutatómunkáját és a kézirat egy-egy alfejezetének előkészítését végezte Brüsszelben. A rövidesen feldolgozásra kerülő tárgycsoport egyes eredményei az asszír expanzióval kapcsolatos monográfiánkban is szerepelni fognak. Mindez lehetővé teszi egy az asszír „palota” szolgálatában álló tisztviselőnek, és fiának kereskedelmi, gazdasági és jogi tevékenységét azonosítani a Birodalom korának utolsó, lényegében virágkorát jelentő szakaszában. Minthogy e szövegek eddig kiadatlanok az itt szereplő adatok közlése és értelmezése a projektünk lényegét képező kézirat szempontjából is meghatározó lehet.

IDEOLÓGIAI EXPANZIÓ

Az ideológiai expanzió fejezet alapgondolatait felvázolta Dezső Tamás egy tanulmányában.⁷

⁷ Dezső Tamás, „Égi és földi propaganda. Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr. e. 745–612)”: *Ókor* VIII./2 (2009) 8–13.